POTENCIJALI RAZVOJA INDUSTRIJSKOG TURIZMA U LESKOVCU GRADU TEKSTILA - „SRPSKOM MANČESTERU“

Zoran Ilić*

Naučni rad

Leskovac

*e-mail:zoran.nevena@gmail.com

UDC: 379.822:677+687(497.111)

DOI: 10.5937/tekstind1901051I

Apstrakt: U ovom radu autor se bavi prikazom grada Leskovca kao nekada jakog industrijskog centra, a naročito poznatog po tekstilnoj industriji, po čemu je i dobio laskavi epitet – „Srpski Mančester“. Akcenat u radu je na tekstilnim potencijalima grada Leskovca, muzeja tekstila. Autor sagledava geografski, privredno-kulturni položaj grada Leskovca kao industrijskog i sajmskog grada. Takođe se zalaže za očuvanje starih fabrika kao značajnih turističkih odredišta. Vrš prikaz razvoja i ostalih industrijskih grana po kojima je ovaj grad poznat kao što su hemijska, farmaceutska, prehrambena i metalna industrija. Cilj rada je da se ukaže na značajnu mogućnost u razvoju turizma kroz adaptiranje starih industrijskih pogona u muzeje zanatstva i industrije kakvih ima malo na ovim prostorima.

Ključne reči: industrija, tekstilna industrija, Leskovac, muzej, tekstil.

POTENTIALS OF DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL TOURISM IN LESKOVAC, CITY OF TEXTILES - "SERBIAN MANCHESTER"

Abstract: In this paper, the author deals with the presentation of the city of Leskovac as a once strong industrial center, especially known for the textile industry, after which it received a flattering epithet - "Serbian Manchester". The emphasis is on the textile potentials of the city of Leskovac, the textile museum. The author examines the geographical, economic and cultural position of the town of Leskovac as an industrial and fair city. It also advocates the preservation of old factories as important tourist destinations. It also shows the development of other industrial branches according to which this city is known, as the chemical, pharmaceutical, food and metal industries. The aim of the paper is to point out the significant possibility of tourism development through the adjustment of old industrial plants into craft and industry museums, as there are not many in these regions.

Keywords: industry, textile industry Leskovac, museum, textiles.

1. UVOD

Osnovna svrha ovog rada bila je sveobuhvatno istraživanje potencijala razvoja industrijskog turizma u Leskovcu, identifikovanje ograničavajućih faktora njegovog razvoja i formulisanje preporuka za potencijalne nosioce politike razvoja turizma na ovom području. U ovom radu autor se bavi prikazom grada Leskovca kao nekada jakog industrijskog centra, a naročito poznatog po tekstilnoj industriji, po čemu je i

dobio laskavi epitet – „Srpski Mančester“. Akcenat u radu je na tekstilnim potencijalima grada Leskovca, muzeja tekstila. Autor sagledava geografski, privredno-kulturni položaj grada Leskovca kao industrijskog i sajmskog grada. Takođe se zalaže za očuvanje starih fabrika kao značajnih turističkih odredišta. Vrš prikaz razvoja i ostalih industrijskih grana po kome je ovaj grad poznat kao što su hemijska, farmaceutska, prehrambena i metalna industrija. Cilj rada je da se ukaže na značajnu mogućnost u pogledu pružanja

napora razvoju turizma kroz adaptiranje starih industrijskih pogona u muzeje zanatstva i industrije kakvih ima malo na ovom prostoru. Opisuje se najuspešniji privredni period grada Leskovca, uticaj privrede na razvoj turizma u gradu i okolini. Takođe, se govori o velikom potencijalu grada Leskovca koji bi mogao reoviranjem starih fabrika, pretvarati ih u muzeje, a u cilju obogaćivanja trustičke ponude ovoga kraja, po ugledu na neke gradove poznate po industriji. Napušteni industrijski lokaliteti u poslednje vreme dobijaju na značaju kao turističke destinacije, jer se danas sve više pažnje posvećuje tom vidu turizma koji čini jednu od važnih komponenata razvoja ne samo turizma, nego i integralnog i održivog razvoja regiona u celini. Revitalizacija i pretvaranje starih fabrika u kulturno-turističke centre, ekološki zdrave sredine ili industrijsko-kulturna nasleđa koja bi turisti rado obilazili i u koje bi boravili ima veliki značaj kako za razvoj turističkih destinacija, tako i za razvoj lokalnih zajednica [1].

2. GEOGRAFSKI POLOŽAJ GRADA I ISTORIJSKI RAZVOJ INDUSTRIJE U LESKOVCU

Leskovac je gradski centar Jablaničkog okruga koji se nalazi u Južnoj Srbiji. Prema popisu iz 2011. godine grad ima nešto više od 60.000 stanovnika. Ime grada potiče od naziva drveta leske, šumom kojom je kotlina bila okružena. Nalazi se u plodnoj Leskovačkoj kotlini ispod brda Hisara. Kroz grad protiče reka Veternica. Nadmorska visina je 228 metara. Kroz grad prolazi železnička pruga Beograd – Atina i auto put Beograd – Skoplje. Leskovac se takođe nalazi na raskrsnici važnih puteva za Vlasotince, Pirot, Vlasinsko jezero, Bojnik, Lebane i Prištinu. Nedaleko od grada nalaze se nekoliko aerodroma: Niš, Skoplje, Priština i Sofija. Ovaka razvijena putna infrastruktura, turističko-geografski položaj i saobraćajna povezanost u velikoj meri utiču na dobru posećenost grada turistima koji su željni novih saznanja.

Leskovac od XIX veka do izbijanja Drugog svetskog rata dostiže svoj zenit u privrednom razvoju. U selu Strojkovcu, na putu između Leskovca i Vučja, 1884. godine otvorena je prva fabrika gajtana, što predstavlja početak tekstilne industrije u Srbiji. Danas se na tom mestu nalazi Muzej tekstilne industrije, jedini muzej ovakve vrste. Godine 1896. otvorena je prva fabrika tekstila koja je nosila naziv glavnih akcionara „Popović, Ilić i kompanija“. Ta fabrika nalazila se na mestu današnje fabrike „Leteks“. Prema podacima iz 1938. godine sa 18.000 stanovnika Leskovac ima moćnu tekstilnu industriju (vunena industrija u Leskovcu sa Vučjem i Grdelicom predstavljala je 40% ukupne

jugoslovenske tekstilne industrije). Leskovac je pred početak Drugog svetskog rata imao: osam tekstilnih fabrika, tri trikotaže, pet preduzeća u metalurškoj industriji, tri fabrike metala, tri fabrike keramike i opeke, šest mlinova, tri fabrike gume, jednu fabriku sapuna i kozmetike, jednu fabriku piva, jednu fabriku zejtina, tri grafička preduzeća, 375 trgovačkih radnji, 579 zanatskih radnji, sedam novčana zavoda, jednu bolnicu sa 61 posteljom, 150 kafana, 16 advokatskih kancelarija, 110 ulica, pet knjižara, jedno auto-transportno preduzeće, jednu električnu centralu, dva hotela sa 90 ležajeva [2]. Posle Drugog svetskog rata Leskovac je ostao porušen grad. Pretrpeo je dva bombardovanja. Jedno na početku rata od strane nemačke okupacione sile u aprilu 1941. godine, a drugo, znatno razornije, pred sam kraj rata od strane savezničkih vojnih snaga kada su ceo grad i industrija u njemu totalno uništeni u samo jednom danu. Tog dana, 6. septembra 1944. godine, na rođendan kralja Petra Drugog Karađorđevića, kada niko od meštana nije ni slutio da će saveznici napasti Leskovac, desilo se upravo suprotno. Poginulo je oko 4.000 stanovnika, a preživeli su ostali bez kuća i fabrika. Jedan veliki industrijski, a posebno tekstilni centar je tada bio totalno uništen i od tada se teško oporavlja. Nakon obnove porušenih zgrada i normalizovanja života nastaje period oporavka kada počinju da rade fabrike tekstila, lekova, kozmetike i prehrane. Međutim, i tada nastaju problemi u razvoju zbog pogrešnih odluka novih rukovodilaca. Nastaje period raznošenja potencijala iz tekstilnih fabrika u druge gradove. Fabrika tekstila „Kosta Stamenković“ je raskomadana i prenetu u Pirot, Podgoricu, Prokuplje, Višegrad, Požarevac, Zemun, Beograd i Tetovo. Fabrika kudelnih i pamučnih proizvoda „Zeke Veljković“ bespovratno i besplatno predata Bačkoj Palanci i Odžacima. Najvrednije tekstilne mašine fabrike vunjenih tkanina „Vučje“ oduzete i predate fabrikama „Varteksu“ iz Varaždina i „Belišće“ iz Belišća u Hrvatskoj. Tekstilne mašine prenete iz Leskovca poslužile su kao osnova izgradnje novih fabrika tamo gde su preseljene. Posle drugog svetskog rata u Leskovcu je radila samo jedna tekstilna fabrika „Kosta Stamenković“. Kasnije, su formirane i druge tekstilne fabrike: „Leteks“, „Crvena zvezda“, „Srbijanka“, „Progres“, „Jedinstvo“, „Vučje“, „Resort“, „Tig“, „Zeke Veljković“, „Gradska trikotaža“, „Đuro Salaj“, „Inkol“. Problemi u razvoju tekstilnih fabrika doprinele su i velike poplave 1948, 1951, 1952, 1954, 1955, 1963 i 1965. godine, kao i velika olujna gradonosna tuča 1965. godine. Blokiranja je izgradnja predionice „Kamgari“ u Leskovcu zbog želje političara iz Prokuplja da fabrika bude u tom gradu. Na slici 1 prikazana je stara razglednica grada Leskovca sa mnogobrojnim fabrikama.

Slika 1: Razglednica grada Leskovca sa početka XX veka

Pored značajnog razvoja tekstilne industrije u Leskovcu, uporedo sa njom razvijale su se i druge industrijske grane. Prvenstveno se misli na razvoj hemijske industrije iz koje su nastale neke poznate fabrike kozmetike, sapuna, deterdženata, parafarmacije i farmacije. Grad je dugo vremena bio poznat po Hemijskoj industriji „Nevena“ i fabrici lekova „Zdravlje“. Što se tiče razvoja prehrambene industrije i u toj industrijskoj grani Leskovac nije posustajao. Nekada su bile poznate prehrambene fabrike: „Toma Kostić“, „Moravka“, „Radan“ iz Pečenjevca... Metalna industrija u ovom kraju je bila razvijena, a najveći doprinos razvoju davalе su poznate fabrike: „Lemind“, Fabrika plastificiranih limova, „Proleter“, „Rul“... Današnja realnost je takva da ove poznate fabrike više ne rade ili rade sa smanjenim kapacitetima koje se jedva i primećuju, ne donoseći veliki uticaj lokalnoj i državnoj ekonomiji.

3. NASTANAK EPITETA „SRPSKI MANČESTER“

Oslobađanje od Turaka 1878. godine, Leskovac je dočekaо kao jedan od najvećih zanatskih i trgovačkih centara u Srbiji. Sredinom XIX veka beleži se da je Leskovac imao trinaest fabrika tekstila, pa je zato još tada dobio nadimak „Srpski Mančester“, a njegovi građani su nazivani „Mančesterci“. Svaka fabrika je imala sirenu sa specifičnim tonom po kojima su se raspoznavale. Sirene su budile radnike, označavle početak i završetak rada. Zvukom su pokrивale celu Leskovačku kotlinu. Postoji legenda o tome kako je počela da se razvija tekstilna industrija u Leskovcu. Naime, poznati industijalac Mita Teokarević je uz pomoć prijatelja iz Bugarske krišom preneo tekstilne mašine u Srbiju. Tajno, dobro se krijući, oni jedne noći natovare u Karlovu 75 čarkova sa ostalim potrebnim sitnicama na konje i 1884, organizovavši sve to krijumčarenje, namestivši konjima u karavanu potkove naopako kako bi zametnuli tragove prenesu ne bez muke u selo Strojkov-

ce kod Leskovca. Tu na reci podignu prvu radionicu i otpočnu posao [3]. Razvoj tekstilnih fabrika odvijao se sve do početka Drugog svetskog rata. U socijalističkoj Jugoslaviji nastavilo se sa razvijanjem tekstilne industrije u Leskovcu sve do početka raspada zemlje 1991. godine. Zbog velike ekonomske krize, ratova u okruženju, ekonomskog embarga i izolacije Srbije, tekstilna i ostala industrija u Leskovcu trpi ogromne gubitke od kojih se nikada nije oporavila, tako da nekada jedan od najznačajnijih gradova u Evropi po pitanju tekstilne industrije, danas polako gubi sjaj, ali je i dalje zadržao laskavi epitet „Srpski Mančester“. Danas u Leskovcu radi samo nekoliko tekstilnih fabrika koje su nastale uglavnom prestrukturiranjem društvenog kapitala ili samostalnom inicijativom: „Falke“, nemačka fabrika koja se nalazi u krugu bivše fabrike „Leteks“, „Jeansi“, turska fabrika koja se nalazi u krugu bivših fabrika „Sintetika“, „Srboleka“ i „Jugohema“ i „Bim-teks“. Uprkos tome, mladi ljudi su i dalje željni tekstilne edukacije. To im omogućavaju obrazovne ustanove u Leskovcu: Srednja škola za tekstil i dizajn sa smerovima tehničar dizajna tekstila, tehničar dizajna grafike, tehničar dizajna enterijera i industrijskih proizvoda, modelar odeće, modni krojač i mehaničar tekstilnih mašina; Visoka tehnološko umetnička strukovna škola sa smerovima tekstilno inženjerstvo, modni dizajn, tekstilna hemija i zaštita životne sredine, kao i Tehnološki fakultet kroz studijski program za tekstilnu tehnologiju.

Početak sajmovа vezuje se za XVII vek kada je u ovom kraju bilo panađura i vašara. Ovi skupovi se razvijaju krajem XVIII i početkom XIX veka. Sajmovima su prethodile izložbe industrije. Prva izložba bila je 1927. godine. U periodu 1950-1953. godine dolazi do prezašćenosti na tržištu tekstilom i tekstilnim proizvodima. To je iskorišćeno kao ideja za organizovanje sajma tekstila. Tako je 1953. godine organizovan Prvi sajam tekstilne industrije leskovačkog basena. Prve izložbe organizovane su u prostorijama današnje leskovačke Gimnazije. Vrlo brzo ovaj sajam je dobio na značaju jer su se na njemu pojavljivali izlagači ne samo iz oblasti tekstila, već i proizvođači tekstilnih mašina i prateće opreme. Tako Leskovac i Leskovački sajam počinju da budu stecište inostranih izlagača iz cele Evrope. Paviljon u kome su organizovane sajamske manifestacije projektovan je u vidu srpske šajkače, izgrađene 1961. godine [4]. Leskovački sajam kao privredno društvo nikada nije prestao sa radom. Međutim, zbog velike ekonomske krize u zemlji koja je trajala više decenija, mnoge fabrike u ovom kraju su još 90-ih godina prošlog veka zatvorene zbog nerentabilnosti poslovanja, a kasnije sa privatizacijom, prvenstveno tekstilna industrija doživljava krah. U periodu od 1990. do 1998. godine proizvodnja tekstilnih fabrika je bila skoro zaustavljena.

Inženjeri i tehničari su se razilazili, podružnice skoro da i ne postoje, osim onih u Beogradu, Leskovcu, Subotici i Novom Sadu. Zemlja je razbijena ratovima, sankcijama, a fabrike sa zastarelim mašinskim parkom nisu mogle postizati traženi kvalitet i produktivnost, učenika u srednjim tekstilnim školama je bilo sve manje, kao i studenata na tekstilnim smerovima tehnoloških i tehničkih fakulteta i višim tekstilnim školama [5]. Sličnu sudbinu imale su i druge fabrike u ostalim industrijskim granama. Sve ovo je prouzrokovalo da privredna društva nemaju proizvode za tržište, što je automatski dovelo do toga da se sajamske manifestacije više ne organizuju. Poznata zgrada „Šajkača“ gde su se održavali sajmovi je privatizovana, a novi vlasnik godinama nije imao nikakvu poslovnu inicijativu, tako da je zgrada prepuštena stihiji. Poslednji sajam koji je organizovan u Leskovcu je bio 2010. godine, dok je organizacija samostalnih tekstilnih sajmova prekinuta mnogo ranije, u vreme ekonomske nestabilnosti krajem prošlog veka. Prilikom organizovanja sajamskih manifestacija u gostitelji su svoje kafanske stolove i stolice, kao i skare iznosili na ulice grada kako bi privukle posetioce i prolaznike u svoje objekte [6]. Vremenom, oni su počeli da se nadmeću u kvalitetu gurmanskih specijaliteta od roštilja i kvalitetom usluga [7]. Uskoro su turistički radnici primetili da ovakav vid pozitivnog nadmetanja može doprineti poboljšanju turističke ponude grada i počinju organizovanje turističke, privredne i kulturne manifestacije pod nazivom „Roštiljijada“ [8].

4. INDUSTRIJSKI TURIZAM I BENČMARK U INDUSTRIJSKOM TURIZMU

Pod pojmom industrijski turizam podrazumeva se poseban vid turizma koji sve više dobija na značenju s obzirom na to da želja za posećivanjem i razgledanjem starih fabrika posebno interesantna kako domaćim, tako i inostranim turistima koji dolaze u ove krajeve sa željom da saznaju kako se kretao društveni razvoj i kako su nekada ljudi živeli, upoređujući ih sa savremenim dešavanjima i trendovima [9,10]. S tim u vezi, potrebno je osvrnuti se na benčmark u industrijskom turizmu. Osnovna svrha benčmarkinga ogleda se dobijanju povratnih informacija o stvarnom stanju i specifičnih informacija o faktorima uspeha, oblastima poteškoća i razočarenja [11,12]. Kako izazovi menadžementa postaju složeniji, benčmarking postaje strateško sredstvo organizacija. Rezultati benčmarkinga mogu imati veliku vrednost, ne samo u svrhu korektivnih akcija već i za pomoć pri donošenju taktičkih i strateških odluka u cilju dostizanja poslovne izvrsnosti organizacija [13].

U mnogim razvijenim zemljama sveta, turistički radnici su prepoznali značaj adaptiranja starih fabrika

u muzeje u cilju privlačenja turista u svoja mesta i povećanja broja poseta i noćenja u smeštajnim kapacitetima, a samim tim i većim prihodima od turizma. Posebnu ulogu i primer tome daju poznati tekstilni centri koji u svojoj turističkoj ponudi imaju razgledanje starih tekstilnih fabrika: Mančester u Engleskoj, Prato u Italiji, Tampere u Finskoj, Liberec u Češkoj Republici. Benčmark u turizmu se ogleda u tome da pozitivna iskustva koja su prepoznatljiva za ove gradove, prenesemo na naša podneblja i tako učinimo ovaj kraj što privlačnijim i raznovrsnijim. Leskovac je grad koji ima velike potencijale za razvoj industrijskog turizma s obzirom na svoje privredno-kulturno nasleđe.

4.1. Dobri primeri razvoja industrijskog turizma u svetu

Na sledećim slikama su prikazani poznati tekstilni gradovi koji su svoje stare tekstilne fabrike adaptacijom doveli do takvog stanja da su danas muzeji tekstila i tako privlače posebnu pažnju turista koji ih posećuju. Na slikama su gradovi: Mančester u Engleskoj, Prato u Italiji, Tampere u Finskoj, Liberec u Češkoj i Leskovac u Srbiji.

Slika 2: Tekstilna fabrika u gradu Mančesteru u Engleskoj nekada.

Slika 3: Tekstilna fabrika u gradu Mančesteru u Engleskoj, danas muzej tekstila.

Slika 4: Tekstilna fabrika u gradu Prato u Italiji nekada

Slika 7: Tekstilna fabrika u gradu Tampere u Finskoj, danas muzej tekstila

Slika 5 Tekstilna fabrika u gradu Prato u Italiji, danas muzej tekstila

Slika 8: Tekstilna fabrika u gradu Liberecu u Češkoj Republici nekada

Slika 6: Tekstilna fabrika u gradu Tampere u Finskoj nekada

Slika 9: Tekstilna fabrika u gradu Liberecu u Češkoj Republici, danas muzej tekstila

Slika 10: Prva tekstilna fabrika u Srbiji koja se nalazi u selu Strojkovcu kod Leskovca, Danas je adaptirana u muzej tekstila

4.2. Neiskorišćeni kapaciteti za razvoja industrijskog turizma u Leskovcu

Na sledećim slikama su prikazane stare i opustošene fabrike tekstila u Leskovcu i okolini koje su prepuštene stihiji. „Leteks“, „Crvena zvezda“, „Inkol“, „Kosta Stamenković“, „Resort“ i „ZeZe Veljković“.

Slika 11: „Leteks“ Leskovac

Slika 12: „Crvena zvezda“ Leskovac

Slika 13: „Inkol“ Leskovac

Slika 14: „Kosta Stamenković“ Leskovac

Slika 15: „Resort“ Leskovac

Turističke organizacije mogu pojačavati svoje napore za poboljšanje turističke ponude na osnovu činjenice da je grad Leskovac nekada bio najveći tek-

Slika 16: „Zeke Veljković“ Leskovac

stilni centar u Srbiji i tako dobio posebno ime “Srpski Mančester”, a danas kada tekstilna industrija radi sa skromnim kapacitetima, gradu je ostala manifestacija iz prošlosti nastala iz potrebe prilikom održavanja Sajma tekstilne industrije, kako bi danas prerasla u jednu od najvećih turističkih manifestacija gastronomskog karaktera. Pored ove značajne prednosti, grad Leskovac ima još jedan veliki potencijal za razvoj turizma. Odnosi se na mogućnost pretvaranja starih tekstilnih fabrika u muzeje tekstila, po ugledu na ostale tekstilne gradove. Tako bi stare fabrike dobile novi sjaj i svojom arhitektonskom lepotom doprinosile boljem razumevanju života u nekada jednom od najrazvijenijih gradova Srbije, a tako i većoj poseti turista [14].

5. ZAKLJUČAK

Industrijski turizam jedan je od mogućih pravaca daljeg razvoja turizma u Leskovcu. Ovaj vid turizma je značajan u aktivaciji i održivom razvoju urbanih područja koji podrazumeva očuvanje lokalnog identiteta i običaja, zaštitu okoline, jačanje svesti. Turisti koji dolaze u Leskovac i koji pored smeštaja žele i dodatne aktivnosti kroz razgledanje starih fabrika mogu da doprinesu i obezbede dodatne prihode lokalnom stanovništvu. Za sve to je potrebno uložiti određena sredstva u infrastrukturu i u dobru organizaciju aktivnosti. Industrijski turizam, takođe, pomaže u podizanju svesti lokalnog stanovništva o ekonomskoj i kulturološkoj vrednosti lokaliteta. Uključivanje lokalnih zajednica u razvoj industrijskog turizma i turističko poslovanje čini se važnim uslovom za očuvanje i održivi razvoj ovog područja. Iskustva pojedinih evropskih zemalja na polju razvoja industrijskog turizma su posebno značajna i mogli bi se primeniti u Leskovcu. Razvoj industrijskog turizma može da ima značajnu ulogu za razvoj drugih vidova turizma i razvoj lokalnih zajednica na ovom području sa značajnim prirodnim i kulturnim vrednostima.

REFERENCE

- [1] Urošević, S., Cvijanović D., (2017). Prirodni resursi i kulturna baština i kao razvojni potencijali turizma u Istočnoj Srbiji, *7th International Symposium on National Resources Management*, Fakultet za menadžment Zaječar, Zaječar 31. maj 2017., 10-33.
- [2] Milenković, S. (2002). *Razaranje leskovačke industrije*, Leskovac: Narodni muzej u Leskovcu.
- [3] Južne vesti (2018), Kako je lukavstvom industrijalaca Leskovac postao „Mali Mančester“, *Tekstilna industrija*, 64-66.
- [4] www.lesajam.co.rs/
- [5] Urošević, S. (2018). U godini jubileja - 65 godina Saveza inženjera i tehničara tekstilaca Srbije, *Tekstilna industrija*, 61-67.
- [6] www.rostilijada.rs/
- [7] Cvijanović, D. (2016). *Ruralni turizam*, Vrnjačka Banja: Fakultet za hotelijerstvo i turizam u Vrnjačkoj Banji.
- [8] <http://turistickaorganizacijaleskovac.rs/>
- [9] Maksimović, M., Urošević, S., Stanujkić, D., Karabašević, D. (2016). „Selection of a strategy of the development of mining tourism based on a Grey Relational Analysis“, *Mining and Metallurgy Engineering Bor*, 1, 115-124.
- [10] Urošević, S., Karabašević, D., Maksimović, M. (2015). „The concept of sustainable development of rural tourism“, *XXIII International Conference Ecological Truth, Ecoist 15*, 17-20 june 2015. Kopaonik, Serbia. Proceedings, 741-748.
- [11] Dobrosavljević, A., Urošević, S. (2018). Benčmar-king proizvoda tekstilne industrije na osnovu karakteristika važnih za zadovoljenje potreba potrošača i prioritizacija brenda, *Konferencija sa međunarodnim učešćem „Savremeni trendovi i inovacije u tekstilnoj industriji“*, Savez inženjera i tehničara tekstilaca Srbije, Beograd 18. maj 2018., 254-265.
- [12] Paunović, M., Čolović, G., Borić, S. (2016). Benčmar-king proizvodnog procesa. *Tekstilna industrija*, 64 (4), 67-71.
- [13] Dobrosavljević, A., Urošević, S. (2017). Benčmar-king kao menadžerski alat za dostizanje poslovne izvrsnosti malih i srednjih preduzeća u okviru tekstilne industrije, *Tekstilna industrija*, 65 (4), 4-10.
- [14] Turistička organizacija Srbije (2015), *52 vikenda u Srbiji*, pp. 37.

Rad primljen: 30.09.2018.

Rad prihvaćen: 17.1.2019.